

MAATSCHAPPELIJKE VORMING

DERDE GRAAD BSO

LEERPLAN SECUNDAIR ONDERWIJS

September 2004
LICAP – BRUSSEL D/2004/0279/062

MAATSCHAPPELIJKE VORMING DERDE GRAAD BSO

LEERPLAN SECUNDAIR ONDERWIJS

LICAP – BRUSSEL D/2004/0279/062
September 2004
(vervangt D/1992/0279/027)
ISBN-nummer: 90-6858-388-3



Vlaams Verbond van het Katholiek Secundair Onderwijs
Guimardstraat 1, 1040 Brussel

Inhoud

Inleiding	5
1 Beginsituatie	6
1.1 Toelatingsvoorwaarden derde graad BSO	6
1.2 Leerlingenkenmerken	6
1.3 Consequenties naar de leraar Mavo.....	7
2 Algemene doelstellingen	8
2.1 Algemeen	8
2.2 Wat betreft het vak Mavo	8
3 Algemene pedagogisch-didactische wenken	9
3.1 Algemeen	9
3.2 Mavo veronderstelt een eigen aanpak	9
3.3 Pedagogisch-didactische voorwaarden	13
4 Leerplandoelstellingen, leerinhouden, pedagogisch-didactische wenken en didactische middelen	14
4.1 Ondersteunende basisvaardigheden	14
4.2 Maatschappelijke doelen.....	17
5 Evaluatie	22
6 Minimale materiële vereisten	23
6.1 Minimale materiële vereisten	23
6.2 Optimale uitrusting	23
7 Bibliografie	24
8 Lijst van de eindtermen PAV (Project Algemene Vakken)	25
8.1 Functionele taalvaardigheid.....	25
8.2 Functionele rekenvaardigheid	25
8.3 Functionele informatieverwerking en -verwerking	25
8.4 Organisatiebekwaamheid	26
8.5 Tijd- en ruimtewustzijn	26
8.6 Maatschappelijk en ethisch bewustzijn, weerbaarheid en verantwoordelijkheid	26

Inleiding

In de basisvorming van de 3de graad BSO zijn er per week twee lestijden Maatschappelijke vorming (Mavo). De basisvorming kan aangevuld worden met uren uit het complementair gedeelte.

Dit is een graadlerplan. De doelstellingen en de inhouden moeten bereikt zijn op het einde van het 2de leerjaar van de 3de graad. Het leerplan geeft zelf geen verdeling tussen het 1ste en het 2de leerjaar van de 3de graad.

In de school zullen de leraren Mavo van de 3de graad overleggen wat in het 1ste dan wel in het 2de leerjaar aan bod komt, rekening houdend met

- de leerlijn, opgebouwd vanuit de vorige graden;
- de concentrische opbouw van de doelen;
- de relatie met andere vakken, zowel AV als TV/PV;
- de actualiteit.

Leerplandoelstellingen en leerinhouden staan in hoofdstuk 4 telkens naast mekaar vermeld. De pedagogisch-didactische wenken staan er telkens onder.

De leerplandoelstellingen en de leerinhouden zijn beide voorwerp van controle door de inspectie. De leraar heeft een zekere vrijheid om, rekening houdend met de specifieke situatie waarin hij lesgeeft en in overleg met de directe collega's, een persoonlijke interpretatie hiervan te geven via zijn jaar-/graadplanning.

De pedagogisch-didactische wenken zijn slechts suggesties om de doelstellingen te bereiken. Zij houden geen verplichting in, maar willen enkel de leraar ondersteunen.

De eindtermen *Functionele rekenvaardigheid*, *Functionele informatieverwerking en -verwerking*, *Organisatiebewaamheid*, *Tijd- en ruimtewustzijn* en *Maatschappelijk en ethisch bewustzijn, weerbaarheid en verantwoordelijkheid* zijn in de leerplandoelstellingen opgenomen. De nummers van deze eindtermen staan tussen haakjes vermeld. De volledige eindtermenlijst Project Algemene Vakken is in hoofdstuk 8 te vinden.

1 Beginsituatie

1.1 Toelatingsvoorwaarden derde graad BSO

De leerlingen die de 3de graad van het BSO aanvangen, hebben een 2de graad van het secundair onderwijs gevolgd. Toch is de groep uitermate heterogeen samengesteld.

Zo zijn er leerlingen:

- die met een oriënteringsattest A of B de 3de graad aanvangen:
 - de leerlingen die vanuit de 2de graad BSO doorstromen naar de 3de graad;
 - de leerlingen die overkomen uit de 2de graad KSO/TSO/ASO;
- die het 2de leerjaar van de 3de graad vervoegen omdat ze in het eerste leerjaar van de 3de graad KSO/TSO/ASO een B-attest met clausulering kregen.

De heterogeniteit van de klasgroep wordt versterkt door leeftijdsverschillen als leerlingen in de vorige jaren achterstand hebben opgelopen. Ook zullen sommigen bij het begin van de 3de graad nog van studierichting veranderen.

1.2 Leerlingenkenmerken

Reeds uit de toelatingsvoorwaarden blijkt dat de leerlingengroep in de 3de graad BSO heterogeen is. De leerlingenkenmerken bevestigen deze heterogeniteit die verder geaccentueerd wordt door de vele verschillende studierichtingen.

Het is niet eenvoudig dé eigenheid van deze leerlingen te omschrijven. Hierna volgen kenmerken die in mindere of meerdere mate gelden voor een groot aantal onder hen. Deze kenmerken dienen nochtans met de nodige omzichtigheid gehanteerd te worden.

- De leerlingen zijn gericht op het doen.
Ze leren doorgaans weinig van lange theoretische uiteenzettingen, maar ze leren vooral van het handelen in concrete situaties. Vanuit dit handelen komen ze tot begripsvorming
- Ze hebben vooral interesse voor het onmiddellijk bruikbare.
Hun hele leefwereld, zowel binnen de onderwijstijd als daarbuiten, is meestal afgestemd op wat zij als nuttig, als prettig ervaren.
- Ze reageren doorgaans heel spontaan en impulsief.
Hun reacties zijn niet altijd beheerst.
- Ze verwerken moeilijk grote leerstofgehelen.
Memoriseren, verbanden leggen, besluiten trekken is niet eenvoudig. Transfer van het ene vak naar het andere, van leerstof naar de praktische toepassing ervan is niet vanzelfsprekend.
- Hun schoolverleden verliep niet altijd even vlot.
Daardoor vertonen sommigen een aversie tegenover het schoolse leren.
- Ze hebben doorgaans een geringe verbale vaardigheid.
Het onderwijs steunt traditioneel heel sterk op het verbale zodat leerlingen met een beperkte taalvaardigheid bijzondere moeilijkheden ervaren.
- De taakspanning en/of taakgerichtheid is vaak klein.
Als deze leerlingen aan opdrachten werken is het voor hen een hele klus om tot het einde vol te houden. Zeker wanneer moeilijkheden binnen de opdracht opduiken, haken ze gemakkelijk af.

1.3 Consequenties naar de leraar Mavo

De leraar Mavo verhoogt voortdurend zijn deskundigheid via lectuur, via systematische nascholing, via gesprekken over pedagogisch-didactische onderwerpen, via vakgroepwerking met collega's Mavo ...

Rekening houdend met de kenmerken van de leerlingen zal de leraar:

- de leerlingen leren kennen en aanvaarden om begeleidend en onderwijzend met hen op weg te gaan;
- haalbare en duidelijke doelen bij onderwijs en begeleiding vooropstellen;
- een eenvoudige, voor de leerlingen begrijpbare taal hanteren;
- goede onderwijsstrategieën aanwenden die uitgaan van de beginsituatie van de leerlingen;
- de lesbetrokkenheid van de leerlingen alle kansen geven;
- vaardigheden aanleren en goede attitudes stimuleren die deze leerlingen ten dienste kunnen staan;
- aanzetten geven tot het zelfstandig werk: in de eerste plaats in de klas zelf, eventueel ook thuis.

De leraar zal ook inzicht hebben in de huidige maatschappelijke gegevenheid. Daarom zal hij:

- de cognitieve doelen kritische bevragen en ruim tijd vrijmaken voor het realiseren van vaardigheden en attitudes;
- voorrang geven aan leerstrategieën meer dan aan oplossingen;
- structuren en duidingen ervan bespreekbaar stellen;
- consequent handelen ten opzichte van wat hij zegt;
- streven naar een positieve spiritualiteit ten aanzien van het leven (het individuele, het sociale en het beroepsleven);
- de leerlingen in contact brengen met zinvolle sociaalgerichte mogelijkheden van engagement, en met mogelijkheden tot persoonlijke verrijking.

2 Algemene doelstellingen

2.1 Algemeen

Het streven naar zelfstandigheid is in de 3de graad sterk aanwezig. Dit houdt in dat de leerlingen steeds meer inbreng krijgen bij de keuze en de uitwerking van een thema en zo het klasgebeuren mee bepalen...

Dit houdt ook in dat men blijft werken aan de vorming van de leerling tot een weerbare, sociaal geëngageerde, actieve, arbeidsgerichte jongvolwassene die op de arbeidsmarkt zal kunnen starten en aan de samenleving kan participeren en dit vanuit een christelijk geïnspireerde levensvisie.

Alle doelen, inhouden en didactische wenken van dit leerplan, zowel inzichten, vaardigheden als attitudes, zijn middelen om deze vorming bij elke leerling na te streven.

2.2 Wat betreft het vak Mavo

Mavo heeft fundamenteel te maken met de wijze waarop de leerlingen de realiteit ervaren. Die realiteit heeft drie grote aspecten:

- het sociale karakter van de mens;
Een volwaardig menselijk bestaan is slechts mogelijk als men tot een “goede” deelname aan de gemeenschap komt. Dit geldt evenzeer voor de realisatie van de eigen bestemming.
- de typische problemen die zich overal en altijd stellen waar de mens het leven in gemeenschap tracht te realiseren;
Het betreft hier problemen van macht en onmacht, van vrijheid en onvrijheid, van het vastleggen van spelregels, van gelijkheid en ongelijkheid, van rechtvaardigheid, van samenwerking en conflict, van waarden en belangen, van orde en contestatie.
- de instellingen en structuren die de samenleving (of delen ervan) in feite regelen: het gezin, de economie, de politiek, de kerken, bestuursorganen, het onderwijs, de gezondheidszorg, ...

Mavo is dus meer dan vorming tot een aantal sociale waarden zoals dienstvaardigheid, eerlijkheid en naastenliefde en beperkt zich niet alleen tot vorming in sociale relaties. In elk van de hierboven genoemde aspecten wil Mavo het nodige inzicht bevorderen, bepaalde houdingen ontwikkelen en de nodige vaardigheden bijbrengen.

Om dit te realiseren worden onderstaande algemene doelen nagestreefd:

- inzicht verwerven in maatschappelijke verschijnselen en mechanismen;
- vaardigheden en attitudes verwerven om in een multiculturele samenleving zinvol te functioneren;
- persoonlijk engagement bevorderen bij de leerlingen ten opzichte van de uitdagingen die de maatschappij stelt;
- de eigen tijd ordenen, plannen en juist inschatten;
- historisch bewustzijn ontwikkelen;
- zich oriënteren in de ruimte;
- de relatie tussen de mens en de ruimte die men benut observeren, ontleden en verklaren.

3 Algemene pedagogisch-didactische wenken

3.1 Algemeen

Waar in de 2de graad de opdrachten voor de leerlingen eenduidig en eenvoudig zijn en waar de leerlingen vooral onder begeleiding werken, ligt in de 3de graad de nadruk op zelfstandig werken aan complexere opdrachten.

Ook samenwerken in groep, teamwork en teambuilding, moeten alle kansen krijgen.

Voor vele van de doelstellingen in hoofdstuk 4 geldt:

- dat ze in verschillende thema's aan bod zullen komen. In geen geval is het de bedoeling om van elke doelstelling of inhoud een afzonderlijk thema te maken;
- dat ze frequent worden aangebracht, als herhaling, als versterking;
- dat ze geleidelijk worden aangebracht: van gemakkelijk naar moeilijk, van eenvoudig naar complex (ook te zien als een fase in het ganse secundair onderwijs);
- dat de leraar er de nodige tijd aan besteedt;
- dat de leraar gebruik kan maken van de nodige uitrusting en het nodige didactisch materiaal (zie hoofdstuk 6 van dit leerplan);
- dat de leraar de doelstellingen permanent evalueert (zie hoofdstuk 7 van dit leerplan).

3.2 Mavo veronderstelt een eigen aanpak

Mavo = waardeopvoeding

Een school wil haar leerlingen meer meegeven dan louter vakkennis. Haar intentieverklaring in dit verband is te vinden in het opvoedingsproject, waarin waardenopvoeding en christelijke duiding prioritair opgenomen zijn.

Een leraar heeft de taak om, waar de kans zich zinvol voordoet, naar het opvoedingsproject of een aspect daarvan te refereren. Als (mede)drager van het christelijk opvoedingsproject is hij alert voor elke kans die het school- en klasgebeuren biedt om de diepere dimensie aan te reiken. Vele vakken bieden op een of andere manier kansen daartoe. Hoe meer de leraar de leerlingen persoonlijk kent, hoe meer hij zal aanvoelen wanneer er openheid is om met de leerlingen te praten en te denken over zins- en zijnsvragen.

Mavo = geïntegreerd werken

In het BSO is geen afzonderlijk vak aardrijkskunde of geschiedenis. Het ligt wel in de bedoeling de noodzakelijk geachte aardrijkskundige en geschiedkundige gegevens, maatschappelijke inzichten en leertechnieken aan te bieden doorheen het vak Mavo.

Belangrijk is dat de leerlingen de werkelijkheid waarin ze leven, leren bekijken

- met een aardrijkskundig oog, dit wil zeggen met een oog voor de bezetting van de beschikbare ruimte rondom zich met daarin de aanwezigheid van andere mensen, elk met hun eigen doelgerichte activiteiten;
- met een geschiedkundig oog, dit wil zeggen dat ze stilaan leren zien en beseffen dat er een heden, een verleden en een toekomst is. Dat, kort gezegd, de dingen veranderen in de loop der tijden;
- met een maatschappelijk oog, dit wil zeggen dat ze geleidelijk aan inzicht verwerven in onze maatschappij, waarin ze zich weerbaar moeten leren opstellen.

Mavo = coördinatie met andere vakken

Daarbij komt ook een dringende vraag naar een ernstige, doordachte coördinatie met alle andere vakken.

Het is van groot belang voor de samenhang van ons onderwijs, dat elke leraar op de hoogte is van wat collega's in andere vakken doen. Een verwijzing van de ene vakleraar naar de lessen van een collega laat de leerlingen aanvoelen dat de verschillende vakken van een schoolweek onderling samenhangen en dat ze uiteindelijk gaan over dezelfde werkelijkheid.

Mavo = inherent aan vakoverschrijdend werken en vakoverschrijdende eindtermen

Meer nog dan voor de vakken afzonderlijk is de ingesteldheid van over-het-eigen-muurtje-kijken noodzakelijk wil men ernstig werk maken van vakoverschrijdend werk. Hoewel het werken aan vakoverschrijdende eindtermen in wezen de verantwoordelijkheid is van de school als geheel, moet elke vakleraar zich de vraag stellen of en hoe hij daar vanuit zijn eigen vak kan toe bijdragen. De visie die de school ontwikkelt op leren leren bijvoorbeeld, kan voor elk vak in elke les geconcretiseerd worden. Daarbij zullen bepaalde eindtermen in het ene vak vaker aan bod kunnen komen dan in het andere, maar ook hier moet de leerling voelen dat wat hij bij de ene leraar leert, ook bruikbaar is in een ander vak.

Mavo = selectie van doelen

De mogelijkheden om goede fundamenten te leggen die leiden tot inzicht, mogen niet verwaarloosd worden. Daarom vragen doelen, inhouden en didactische werkvormen een ernstige aanpak. Er wordt nadruk gelegd op het werken met kaarten, tabellen, illustraties, uitstappen, gesprekken met beroepsmensen, ... Aan de basis van deze keuze ligt de overtuiging dat het verwerven van doelgerichte vaardigheden en het gebruik van authentiek materiaal leerlingen beter in staat kan stellen om zich in de maatschappij te engageren.

Mavo = audiovisuele middelen

Via audiovisuele middelen (in de breedste zin van het woord) worden nieuwe begrippen aangereikt of verkeerd begrepen zaken bijgesteld. Het gebruik van presentaties maakt het klassikale "voortonen" en verbeteren tot een voor iedere leerling bereikbare en – voor de leraar – graag gedane zaak. En daarbij krijgt de documentatie die de leerlingen bijeenbrengen een eervolle plaats tussen het door de leraar gebruikte didactisch materiaal.

Mavo = actualiteit

Gebeurtenissen in het dagelijkse leven beroeren, beïnvloeden, wijzigen voortdurend ons maatschappelijk leven op familiaal, sociaal, cultureel, economisch, ethisch-religieus of politiek vlak. Daarom wordt er ruimte gemaakt om de actualiteit aan bod te laten komen:

- als vertrekpunt, als inspiratiebron;
- om thema's te onderbouwen, te illustreren, te verdiepen;
- om leerlingen kritisch te vormen en genuanceerd te leren denken;
- om parate kennis te verwerven;
- om de begrippen tijd en ruimte te verdiepen.

Mavo = doe-lessen = activerende werkvormen

In een les Mavo moeten de aanpak van het gekozen onderwerp en de gezichtshoek van waaruit het behandeld wordt, een eigen, specifiek karakter hebben. Dus geen spreekbeurt en allerm minst een les waarbij na verhaal of lezing, de uitleg volgt van moeilijke woorden.

Lessen Mavo moeten vooral "doe-lessen" worden, het verbale gedeelte mag er niet te lang duren. Goed geleide zelfactiviteit van de leerlingen verhoogt hun actieve betrokkenheid en leidt tot succeservaring.

De leraar durft in de derde graad evolueren naar een open leersituatie waar de leerlingen aangezet worden om samen met de leraar die thema's uit te diepen die hun belangstelling opwekken en die hun algemene vorming ten goede komen.

De leraar brengt de leerlingen in rechtstreeks contact met de realiteit via extra-murosactiviteiten en/of door de realiteit in de klas te brengen (gastprekers, videofragmenten, radioprogramma's, ...).

Leerlingen worden zoveel mogelijk gestimuleerd om zelfstandig of in groep aan de slag te gaan. Zij krijgen daartoe alle kansen, bijvoorbeeld via hoekenwerk, contractwerk, coöperatief leren, actieve werkvormen.

Daardoor is de *betrokkenheid* van de leerlingen groot. Zij mogen een keuze maken, ze verwerven en verwerken de leerstof op een aantrekkelijke manier. De intensiteit en de intrinsieke motivatie is zeker groter dan bij het "gewone werk".

Via **hoekenwerk/contractwerk** ontstaat een efficiënte en reële binnenklasdifferentiatie

■ vanuit de leerlingenactiviteit

- naar tempo: de leerlingen doorlopen de opdrachten op hun eigen ritme;
- naar inhoud en doelen: niet iedereen werkt noodzakelijk aan hetzelfde;
- naar interesse en motivatie: wordt bepaald door de keuze van de leerlingen.

■ vanuit de lerarenactiviteit

- naar niveau: er zijn gemakkelijke en moeilijke, concrete of meer abstracte opdrachten;
- naar onderwijsstrategieën: verschillend aanbod wat betreft leerstof, media, werkvormen, groeperingvormen, ...;
- naar begeleidingsvorm: leerlingen begeleiden, leraar begeleidt, leerlingen werken volledig zelfstandig;
- naar groepsindeling: homogene of heterogene groepen;
- naar instructievorm: niet alle leerlingen behoeven even veel instructies of dezelfde vorm van instructies. Wie het nodig heeft, krijgt meer ondersteuning.

Leerlingen krijgen bovendien een rijk aanbod aan materiaal, los van het handboek of aanvullend.

Leerlingen leren zelfstandig werken. Ze moeten opdrachten lezen, uitvoeren en zelf verbeteren.

Leerlingen **met twee of in groepjes** laten werken bestrijkt het sociale aspect. Ze steken heel wat van elkaar op, moeten overleggen, discussiëren, elkaar helpen. Omdat ze discussiëren verhogen we hun taalvaardigheid en hun betrokkenheid.

In het huidige onderwijs wordt het potentieel aan intelligenties onvolledig benut. Er ligt een sterke nadruk op de verbaal-linguïstische en logisch-mathematische intelligentie. Ook de visueel-ruimtelijke intelligentie krijgt wel enige aandacht. Leerlingen leren echter het best en het meest als de leraren hun instructies en werkvormen afstemmen op de diversiteit van intelligenties. Op die manier worden de diverse intelligenties gebruikt als even zovele ingangen tot het leren. **Coöperatief leren** biedt hiertoe alle kansen. Leerlingen in groepen laten samenwerken is dus niet automatisch een synoniem voor coöperatief leren.

Coöperatief leren moet voldoen aan volgende basiskenmerken:

■ positieve wederzijdse afhankelijkheid

De groepsleden moeten op één of andere manier onderling van elkaar afhankelijk zijn. Zij kunnen het gemeenschappelijke doel slechts bereiken als de ander dat doel ook bereikt. Dit leidt ertoe dat leerlingen met elkaar samenwerken, elkaar ondersteunen en aanmoedigen, met elkaar in discussie treden, hun materialen delen en elkaars successen dragen.

■ individuele verantwoordelijkheid

Ieder leerling moet verantwoording afleggen over hetgeen werd geleerd. De resultaten van de groepsinspanning moeten worden meegedeeld aan de groep als geheel en aan elke individuele leerling. Het is belangrijk dat de leerlingen weten dat zij het werk niet op elkaar kunnen afschuiven, maar dat zij hun verantwoordelijkheid moeten opnemen.

Positieve wederzijdse afhankelijkheid en individuele verantwoordelijkheid zijn de voornaamste kenmerken van coöperatief leren.

■ interactie

- directe interactie

Om een betekenisvolle interactie te krijgen, mogen de groepen niet te groot zijn. Twee tot vier leerlingen lijkt een goede keuze.

- gelijkheid in interactie

Iedere leerling krijgt een eerlijk aandeel in de interactie. Dit kenmerk wordt ook wel gelijkheid in aandeel genoemd. In een klassiek groepswerk zijn het vaak dezelfde leerlingen die het werk leveren. Om dit voorkomen kan gewerkt worden met beurt- en taakverdeling (rollen).

- simultane interactie

Alle leerlingen zijn zoveel mogelijk gelijktijdig actief. Men noemt dit ook wel de simultane activiteit. In een klassikale les zijn meestal slechts enkele leerlingen en/of de leraar actief bij de les betrokken. Werkt men in paren, dan is reeds de helft van de klas actief aan de slag. Op deze wijze wordt een efficiënter, effectiever en productiever gebruik van de lestijd verkregen.

■ heterogene groepen

Effectieve coöperatieve leergroepen bestaan uit goede, middelmatige en zwakke leerlingen die met elkaar samenwerken. Zwakke en middelmatige leerlingen hebben duidelijk baat bij de samenwerking met goede leerlingen. Goede leerlingen presteren meer als ze samenwerken met zwakke en middelmatige leerlingen dan als ze alleen werken. Zij leren nieuwe leerstrategieën door de leerstof te onderwijzen, doordat ze gedwongen worden de leerstof in een ander perspectief te zien en opnieuw te doordenken. Zwakke leerlingen profiteren van de samenwerking in heterogene groepen omdat ze leren van de leerstrategieën van de anderen. Studies over het interactiegedrag in de coöperatieve leergroep tonen aan dat de leerlingen die in de coöperatieve leergroep uitleg geven het meest leren.

■ sociale vaardigheden

Een goede en productieve samenwerking vereist sociale vaardigheden: luisteren, conflicten oplossen, hulp vragen, hulp geven. Vaak dienen deze vaardigheden eerst aangeleerd te worden voor met coöperatief leren wordt gestart.

■ groepsevaluatie

Na de coöperatieve activiteit gaan de leerlingen met elkaar na of hun cognitieve en sociale leerdoelen bereikt zijn. Dit kan gebeuren aan de hand van vragen:

- wat ging goed in de samenwerking?
- wat kan beter in de samenwerking?

Het is belangrijk om voor deze evaluatie tijd uit te trekken.

Het is ook belangrijk dat naast een groepsgeoriënteerde beloning ook de individuele leden van de groep worden beloond voor die leerprestaties waarover zij verantwoording moeten afleggen. Groepsdoelen en individuele doelen stimuleren de leerlingen om elkaar te helpen om een maximale inspanning te leveren.

3.3 Pedagogisch-didactische voorwaarden

Het is noodzakelijk om te werken met kleine groepen, zodat kan ingespeeld worden op de individuele verschillen tussen de leerlingen en om projectmatig werken mogelijk te maken. Een klasgroep telt optimaal 12 tot 18 leerlingen.

Best worden de uren Mavo gegroepeerd. Een blok van twee lessen creëert meer kansen om de eigen aanpak van Mavo te realiseren.

De heterogeniteit die ontstaat bij samenstellingen in één klas van zeer diverse studierichtingen hypothekeert het lesgeven of maakt het zelfs onmogelijk.

Om dit leerplan te realiseren is overleg met de collega's van het vak Mavo – zowel deze van dezelfde graad als deze van de lagere graden – van kapitaal belang. Ook overleg met de collega's van het vak Nederlands en in het algemeen van alle andere vakken van de 3de graad verdient aanbeveling.

Een te grote versnippering van het vak Mavo, een te grote wisseling van de lesopdracht Mavo onder de leraars is geenszins bevorderlijk voor de ernstige aanpak van het vak en voor de continue zorg in de opbouw van een leerlijn Mavo.

4 Leerplandoelstellingen, leerinhouden, pedagogisch-didactische wenken en didactische middelen

Dit leerplan – zoals ook het nieuwe leerplan Mavo van de 2de graad BSO¹ – geeft geen thema's op, wel doelstellingen en leerinhouden ondersteund door didactische wenken.

De doelstellingen zijn doorlopend genummerd. Voor zover er overeenstemming is, is de volgorde dezelfde als in de 2de graad. Zo leest de leerlijn tussen 2de en 3de graad ook gemakkelijker.

Na elke doelstelling zijn de betrokken eindtermen tussen haakjes vermeld. Een * verwijst naar een attitude-eindterm. De volledige lijst van de eindtermen PAV is achteraan in dit leerplan (hoofdstuk 8) opgenomen.

4.1 Ondersteunende basisvaardigheden

LEERPLANDOELSTELLINGEN

1 Zelfstandig en in concrete situaties relevante en toegankelijke informatie vinden.

(11 – 13 – 18)

2 Zelfstandig en in concrete situaties relevante en toegankelijke informatie selecteren.

(1 – 2 – 11)

3 Zelfstandig en in concrete situaties relevante en toegankelijke informatie gebruiken.

(1 – 3 – 5 – 6 – 11 – 12)

LEERINHOUDEN

- zoekstrategieën
- informatie- en communicatietechnologie (vaak afgekort tot ICT)
- selectiestrategieën
- reflectie over en evaluatie van de gevonden informatie-inhoud
- essentie uit schriftelijk materiaal, mondeling materiaal, beeldmateriaal
- verwerking in concrete opdrachten en situaties

DIDACTISCHE WENKEN

In de lessen Mavo is het voortdurend nodig informatie te vinden en te selecteren, en deze dan te gebruiken in functie van een bepaalde taak.

In de vorige leerjaren werkten de leerlingen met de volgende deelvaardigheden:

- *relevante informatie*: wat is de kern van een feitelijke gebeurtenis of toestand, wat is verdere beschrijving van het feit, waar staan meningen over feiten;
- *soorten teksten (mondelinge en schriftelijke)*: radio- en tv-programma's, schema's, kranten, encyclopedieën, reclameteksten, tijdschriften, tabellen en grafieken, geografische kaarten, wegenkaarten ...;
- *aanwijzingen*: grafische tekstkenmerken, alinea's, titels, tussenkopjes, illustraties, signaalwoorden ...;
- *leesstrategieën*: leesdoel bepalen, tekstmarkeringen aanwenden, chronologie ontdekken, onderscheiden van overeenkomsten en verschillen, tegenstellingen, oorzaak en gevolg;
- *zoekstrategieën*: wat moet ik moet vinden? waar moet ik het vinden? bij wie of waar kan ik hulp vragen? – alfabetische rangschikking gebruiken, inhoudstafel en legende hanteren, trefwoorden vinden, ICT-bronnen raadplegen;
- *selectiestrategieën*: wat zocht ik? wat heb ik teveel gevonden? wat te elimineren? beantwoordt wat ik overhoud aan wat ik moest vinden?

¹ Leerplan Maatschappelijke vorming, 2de graad BSO, Leerplan Secundair Onderwijs – Licap Brussel; kenmerk D/2004/0279/059; september 2004.

In de 3de graad oefenen de leerlingen in het zelfstandig beheersen van deze vaardigheden. Opdrachten op langere termijn, individueel of in groep, lenen zich hiertoe uitstekend.

Coöperatief leren biedt hier vele mogelijkheden (zie 3.2).

In de eigen streek zijn voorzieningen die heel wat informatie aanbieden (bv. gemeentelijke diensten, bibliotheek, cultureel centrum, VDAB, bank, ...). Stimuleer de leerlingen om hiervan gebruik te maken.

ICT in Mavo wijst op de dagelijkse aspecten van informatie- en communicatietechnologie zoals die in toenemende mate verweven is met het dagelijks leven. Kerndoel is niet ICT op zich, maar ICT in de mate dat ze het dagelijks leven van elke burger beïnvloedt en dreigt een drempel te worden voor wie hier niet mee vertrouwd is.

De leraar Mavo overlegt hier ook met collega's TV/PV omdat in alle beroepsopleidingen computergebruik aanwezig is.

LEERPLANDOELSTELLING

- 4 Reflecteren om de maatschappelijke weerbaarheid te verhogen.**
(2 – 14 – 18 – 29 – 30 – 31 – 32)

LEERINHouden

- bewust en verantwoord consumentengedrag
- verantwoorde seksualiteit
- verkenning van verschillende relatievormen
- eigen gezondheid en veiligheid en die van anderen
- verkeersverantwoordelijkheid
- kritische bevraging van de media

DIDACTISCHE WENKEN

Reflectie streefde in de 2de graad vooral naar vooruitgang in de beheersing van vaardigheden en attitudes. Het is reflectie als probleemoplossend denken. Reflectie gaat dan in op vragen als

- hoe vond ik de goede oplossing;
- welke weg heb ik gevolgd om te komen tot;
- waar is mijn werk ontspoord;
- waarom mislukte het groepswerk;
- wat is er nog verkeerd aan mijn manier van handelen;
- hoe doe ik het beter;
- wat geeft een snellere oplossing.

In de 3de graad gaat het er vooral om de kritische zin te ontwikkelen: reflecteren over de aangegeven leerinhouden om de maatschappelijke weerbaarheid te verhogen.

Reflectie kan gebeuren

- via een leergesprek,
- via een groepsgesprek (ook per twee),
- door schriftelijk een idee neer te schrijven,
- door in een stellingen- of argumentenlijst aan te kruisen,
- door vragen te formuleren,
- door te werken met een waardenschaal...

De leraar onthoudt de leerlingen zijn standpunt of visie niet, maar hij zal zich hoeden voor een moraliserende of dwingende houding. Het is trouwens niet noodzakelijk dat iedereen op eenzelfde lijn zit: in een klasgroep moeten verschillende standpunten mogelijk zijn.

Reflectie kan vooraf in de lesplanning voorzien zijn. Heel vaak is ze niet te voorzien omdat leerlingen spontaan vragen stellen naar meer inzicht, naar uitdieping, naar ethische standpunten, omtrent levensvragen.

De leraar trapt best niet in de valkuil van oeverloze discussies! Daarom kan hij best gebruik maken van een vast stramien, een stappenplan.

Bijvoorbeeld:

- de eigen ervaring / handeling verwoorden;
- terugblikken op die ervaring / handeling met positieve en negatieve bedenkingen;
- alternatieven kiezen;
- de nieuwe ervaring / handeling verwoorden.

LEERPLANDOELSTELLING

- 5 Opdrachten individueel of in groep realiseren.**
(6, 15, 16)

LEERINHouden

- individueel zelfstandig werk: organisatie, uitvoering, reflectie over het werk, bijsturing
- groepswork: deelname, overleg, organisatie, uitvoering, reflectie op het werk, bijsturing

DIDACTISCHE WENKEN

Zelfstandig werken neemt in de moderne didactiek een centrale plaats in. Reeds in het basisonderwijs wordt hieraan veel aandacht besteed. Vanuit 1B/BVL groeit de doelstelling naar zelfstandig werken onder begeleiding in de 2de graad om te komen tot het zelfstandig kunnen uitvoeren in de 3de graad.

Deze didactiek vraagt tijd.

Groepsopdrachten uitvoeren blijft voor de leerlingen moeilijk. Voor de leraar is het omgaan met deze doelstelling evenmin gemakkelijk. Wellicht is bij de aanvang van de 3de graad nog begeleiding nodig bij:

- het duidelijk omschrijven van het einddoel;
- het opstellen van een planning naar inhoud en tijd;
- het regelen van de werkorganisatie;
- de zelfevaluatie en de reflectie.

Leerlingen moeten zich houden aan “gespreksconventies” zoals zij deze hebben leren kennen van in de 1ste graad; zij moeten het “gepast ageren” (doelstelling 7, 2de graad Mavo en doelstelling 6 hierna) hier heel concreet toepassen.

Er is ruimte nodig binnen het leslokaal om leerlingen zodanig te groeperen dat ze ongehinderd kunnen werken.

LEERPLANDOELSTELLING

6 Gepast ageren.

LEERINHOUDEN

- sociale en maatschappelijke leefregels, normen, gedrag
- conflicthantering, omgaan met emoties
- hulpvraag

DIDACTISCHE WENKEN

Leerlingen komen voortdurend in aanraking met leefregels, afspraken, normen. Omdat zij de bestaande regels niet altijd naleven, ontstaan conflicten: kleine, grotere.

Het is belangrijk in het sociale verkeer de invloed te zien van verbale en non-verbale signalen, en van de invloed van de context (de omgeving) die bepaalt wat “gepast” is. Zeker de stages, buitenschoolse activiteiten en groepswerk zijn belangrijke momenten om aan deze doelstelling te werken.

Bij conflicthantering staat de eigen leefwereld centraal: de klas, de school, het gezin, de vriendenkring, de straat of de buurt.

De leraar heeft aandacht voor zowel preventie als voor oplossingsstrategieën. Probleemoplossend handelen kan o.a. als volgt verlopen:

- het probleem definiëren,
- haalbare oplossingen zoeken,
- de gevonden oplossingen afwegen,
- een oplossing kiezen en uitvoeren,
- reflecteren.

Op gepaste wijze hulp inroepen bij anderen, bij andere instanties, is belangrijk bij zakelijke problemen, bij ethische, morele en sociaal-maatschappelijke vragen.

4.2 Maatschappelijke doelen

LEERPLANDOELSTELLING

7 Inzien dat er verbanden bestaan tussen verleden, heden en toekomst. (17 – 18*)

LEERINHOUDEN

- verbanden

DIDACTISCHE WENKEN

Het is voor jongeren (vaak ook voor volwassenen) niet eenvoudig om historisch, geografisch, ethisch, cultureel ... inzicht te verwerven. In de 2de graad wordt vooral uitgegaan van het illustreren om het tijdbewustzijn te activeren (doelstelling 8, 2de graad Mavo). In de 3de graad liggen de verwachtingen hoger in die zin dat gestreefd wordt naar inzicht in verbanden.

Als aanknopingspunt biedt de actualiteit de beste mogelijkheden. De actualiteit situeert zich zowel in de eigen regio, in het land, in Europa als in de wereld.

Mogelijke stappen:

- het kernprobleem definiëren,
- materiaal aanbieden, of beter nog: referenties aangeven waarbinnen materiaal kan worden gevonden om verbanden mee te leggen;
- verbanden leggen. Betrek, voor zover zinvol en mogelijk: het historische, het geografische, het ethische, het culturele;
- mogelijke verdere ontwikkelingen inschatten.

LEERPLANDOELSTELLING

8 Leren omgaan met culturele verschillen. (17 – 18)

LEERINHOUDEN

- cultuurverschillen
- verschil tussen welvaart en welzijn
- verschillen verwoorden
- verschillen respecteren

DIDACTISCHE WENKEN

De maatschappelijke realiteit bij het begin van de 21ste eeuw dwingt alle burgers tot het leren omgaan met culturele verschillen.

Culturele verschillen moet men ruim begrijpen. Deze verschillen raken het etnische, het religieuze, de taal, de politieke overtuiging, het studieniveau, de geaardheid, gewoonten en gebruiken ...

Ze verwoorden maakt deze verschillen duidelijk, verheldert ze: dit is absoluut de eerste stap. Daarna kan respect gevraagd worden. Respect wil dan weer niet zeggen “goedkeuring” of “navolging”.

LEERPLANDOELSTELLING

9 Het eigen wereldburgerschap inzien. (19)

LEERINHOUDEN

- rol van internationale instellingen
- belangrijke wereldproblemen
- concrete voorbeelden van wereldbetrokkenheid

DIDACTISCHE WENKEN

Om het eigen functioneren in de mondiale maatschappij beter te kunnen kaderen, inpassen, begrijpen, en relativeren, is het nodig de rol van de internationale instellingen en de grote wereldproblemen te leren kennen en er een zeker inzicht in te verwerven.

Hierbij vertrekt men bij voorkeur vanuit de actualiteit.

LEERPLANDOELSTELLING

10 Geld beheren. (26 – 27 – 29)

LEERINHOUDEN

- bankieren
- gezinsbudget

DIDACTISCHE WENKEN

Voor het einde van de 3de graad moeten de leerlingen de basiskennis en basisvaardigheden bezitten om als jong-volwassenen hun geld verantwoord te beheren, om zich financieel weerbaar te weten.

Bankieren: uitvoeren van betalingen, kennis van spaarvormen, omgaan met krediet ...

Gezinsbudget: inzicht in inkomsten en uitgaven, keuzes maken bij uitgaven, bijhouden van een eenvoudige gezinsboekhouding.

LEERPLANDOELSTELLINGEN

11 De dienstverlening van de belangrijkste voorzieningen verkennen. (18 – 21 – 25)

12 Leren gebruik maken van enkele belangrijke maatschappelijke voorzieningen. (18 – 21 – 22 – 23 – 24 – 25)

LEERINHouden

- principe van de sociale voorzieningen
- aanbod van de belangrijkste maatschappelijke voorzieningen
- aspecten van sociale wetgeving en arbeidsrecht
- formuleren en procedures in verband met het gebruik van enkele belangrijke maatschappelijke voorzieningen

DIDACTISCHE WENKEN

In functie van de maatschappelijke weerbaarheid van jongeren zijn deze doelen erg belangrijk. Ze zijn ook zeer omvangrijk en hebben twee grote luiken, nl. het verkennen van de voorzieningen en ze leren gebruiken.

Het verkennen

- het verkennen moet zeker volgens de eigen regio worden ingekleurd;
- kunnen aan bod komen:
 - werkgelegenheidsorganisaties: VDAB, interim-kantoren ...
 - instellingen voor verdere vorming en opleiding: volwassenenonderwijs, beroepsopleiding van de VDAB, tweedekansonderwijs;
 - rechten en plichten van werkgever en werknemer: verlofregeling, ontslagregeling, ziektemelding, uitbetaling loon;
 - functies van vakbonden: CAO, sociale verkiezingen, dienstverlening;
 - werkloosheid: structurele oorzaken, persoonsgebonden oorzaken, stelsel van vergoedingen;
 - bescherming van de burgers: politie-inplanting, misdaad en straf, rechtspraak, rechtshulp (wetswinkel, mutualiteit, ombudsdiensten);
 - ziekteverzekering: de aansluiting, de dienstverlening;
 - afvalverwerking: de praktijk in de eigen streek;
 - gezondheidszorg: hulpdiensten, instellingen voor lichamelijke en geestelijke hulpverlening;
 - huren en wonen: mogelijkheden, rechten, plichten, contracten, verzekering;
 - maatschappelijke ondersteuning: Vlaamse infolijn, gemeentediensten, intercommunales, OCMW;

Het leren gebruiken

- Het is onmogelijk om binnen de beschikbare tijd de leerlingen de uitgebreide reeks aan voorzieningen te leren gebruiken. Men zal keuzes moeten maken, exemplarisch werken, gedifferentieerde opdrachten geven.

LEERPLANDOELSTELLING

13 Kunnen solliciteren. (20)

LEERINHOUDEN

- sollicitatiegesprek
- sollicitatieformulieren
- sollicitatiebrief
- CV

DIDACTISCHE WENKEN

In de meeste gevallen solliciteren jongeren mondeling. Dit zal dus vooral aan bod moeten komen. Het komt geregeld voor dat bij sollicitatiegesprekken werkzoekenden toch een formulier moeten invullen en een cv moeten afgeven.

LEERPLANDOELSTELLING

14 Het belang van levenslang leren inzien. (28)

LEERINHOUDEN

- reflectie over leermotieven, wijzen van leren, het leerproces in de andere vakken
- reflectie over beroepsmogelijkheden, beroepsvervolmaking, omscholing

DIDACTISCHE WENKEN

Leerlingen moeten overtuigd geraken dat in onze maatschappelijke en economische wereld levenslang leren echt nodig is.

Het gaat niet om het schoolse leren. Het betreft een attitude die aanzet om de “nieuwe” dingen die zich aandienen eigen te maken waardoor de maatschappelijke en economische positie wordt versterkt. Het kan dus betrekking hebben op omscholing, vervolmaking i.v.m. beroepsmogelijkheden, in verband met maatschappelijke ontwikkelingen ...

LEERPLANDOELSTELLING

15 Wiskundige denkmethoden zelfstandig toepassen in praktische situaties. (8)

LEERINHOUDEN

- ordeningsmodellen
- schematische voorstellingen
- algoritmen
- heuristieken

DIDACTISCHE WENKEN

Wiskundige denkmethoden dekken alle vormen van logisch redeneren die bij een probleemstelling (kunnen) leiden tot een oplossing. Het accent ligt dus volledig op het denkproces.

Daarbij kan gebruik gemaakt worden van

- ordeningsmodellen: van groot naar klein, van belangrijk naar minder belangrijk, van veraf naar dichtbij ...;
- schematische voorstellingen: een schets, een eenvoudige tekening ... om gegevens visueel voor te stellen;
- algoritmen: een vaste weg die naar de oplossing leidt indien de weg correct wordt gevolgd;
- heuristieken: het uitbouwen van een systematische werkwijze die door logisch te denken tot de oplossing leidt.

Telkens staat een oplossingsstrategie voorop, bv.:

- wat moet als eindresultaat gevonden worden?
- wat is nodig om tot dat eindresultaat te komen? Heb je het nodige, of hoe kan je daaraan geraken?
- welke zijn de grote stappen en (daarna) de tussenstappen?

Het wiskundig denken, het logisch denken, wordt niet enkel gebruikt om wiskundige of rekenkundige problemen op te lossen. Bij haast alle zelfstandig werk (individueel of in groep) komt dit aan bod.

LEERPLANDOELSTELLINGEN

16 In praktische situaties kwantitatieve gegevens verwerken.

(7 – 9)

17 In praktische situaties kwantitatieve gegevens controleren.

(10)

LEERINHouden

- regel van drieën
- percent
- schaalgebruik
- metingen
- tabellen, grafieken en diagrammen
- heuristieken
- controle kwantitatieve gegevens

DIDACTISCHE WENKEN

De doelstelling 16 vermeldt telkens heel duidelijk “in praktische situaties”; deze komen geregeld voor bij de uitwerking van thema’s in de 3de graad.

Doelstelling 17 vraagt aandacht voor het “controleren” van kwantitatieve gegevens omdat in het dagelijkse leven dit te veel vergeten wordt waardoor allerlei problemen kunnen ontstaan. Het is ook wenselijk een mogelijk resultaat vooraf te schatten: het vermindert de kans op foute uitkomsten.



Leerplannen van het VVKSO zijn het werk van leerplancommissies, waarin begeleiders, leraren en eventueel externe deskundigen samenwerken.

Op het voorliggende leerplan kunt u als leraar ook reageren en uw opmerkingen, zowel positief als negatief, aan de leerplancommissie meedelen via e-mail (leerplannen@vvkso.vsko.be) of per brief (Dienst Leerplannen VVKSO, Guimardstraat 1, 1040 Brussel).

Vergeet niet te vermelden over welk leerplan u schrijft: vak, studierichting, graad, licapnummer.

Langs dezelfde weg kunt u zich ook aanmelden om lid te worden van een leerplancommissie.

In beide gevallen zal de Dienst Leerplannen zo snel mogelijk op uw schrijven reageren.

5 Evaluatie

Evaluatie in ruime betekenis heeft zowel betrekking op het beoordelen van het werk van de leerlingen en de beslissingen die hieraan verbonden worden, als op de informatie over het verloop van het leerproces, zowel voor de leerling als voor de leraar.

Evaluatie gebeurt steeds vanuit vooropgestelde doelen. De essentie ervan is "als (jong)volwassene adequaat en zinvol functioneren in de maatschappij." Dit betekent dat bij de eindevaluatie het groei- en leerproces van elke leerling op weg naar volwassenheid het belangrijkste is.

Evaluatie reikt eveneens methodieken aan waardoor leerlingen zichzelf en anderen leren beoordelen. Deze evaluatie gebeurt op basis van eigen of vooropgestelde criteria en beoordelingsnormen.

Dat Mavo vaardigheden beoogt, heeft consequenties voor het evaluatiesysteem. De evaluatie zal nagaan in hoeverre leerlingen de ingeoefende vaardigheden, competenties en attitudes verworven hebben.

Vaardigheidsevaluatie kan

- volgens verwerkingsniveaus,
- op basis van een OVUR-schema,
- via een individueel leertraject,
- aan de hand van een portfolio,
- ...

Voor het meten van attitudes kunnen schalen gebruikt worden zoals de SAM-schaal of de LIKERT-schaal.

Het is geenszins de bedoeling dat alle vaardigheden die bij een leseenheid aan bod komen, telkens bij elke leerling geëvalueerd worden. De leraar maakt een weloverwogen selectie van doelen die op dat moment en bij die bepaalde leerling relevant zijn voor het leerproces.

Dit alles betekent dat er verschillende evaluatievormen mogelijk of zelfs noodzakelijk zijn. De gegevens of resultaten hoeven of kunnen ook niet altijd in cijfers worden uitgedrukt. Belangrijk is wel dat de gekozen evaluatievorm aangepast is, levensecht en geïntegreerd in de instructie en dat de leerlingen erbij betrokken zijn.

De concrete wijze van rapporteren is schoolgebonden.

6 Minimale materiële vereisten

Een klaslokaal waar voldoende nestwarmte is en dat hun eigen lokaal is, heeft de voorkeur.

6.1 Minimale materiële vereisten

- Vlot verplaatsbaar meubilair, bij voorkeur tafels en stoelen.
- Een kast die op slot kan. Daarin bevindt zich materiaal waarover leerlingen voortdurend moeten kunnen beschikken: hun eigen themabundel, atlassen, woordenboeken, eenvoudige en zinvolle naslagwerken, en dergelijke.
- Een prikbord.
- Een tijdsband, voldoende groot.
- Een aantal atlassen.
- Eenvoudige kaarten van België, Europa, de wereld.
- Projectiemogelijkheid.

6.2 Optimale uitrusting

- Wegenkaarten van België, van Europa.
- Stadsplannen en stafkaart van de omgeving.
- Een wereldbol.
- Eenvoudige historische kaarten.
- Een computer met internetaansluiting.

7 Bibliografie

- Visie op het Beroepssecundair Onderwijs, Kl. 64.03, VVKSO, 19 mei 1995, 23 blz.
- Visietekst "Historische vorming", Kl. 63.01, VVKSO, januari 1997, 36 blz.
- Leerplan 1ste graad Mavo (Licap, Brussel), leerplan Nederlands (Licap, Brussel) en leerplan Wiskunde (Licap, Brussel).
- Leerplannen 2de graad BSO: leerplan Mavo (Licap, Brussel), leerplan Nederlands (Licap, Brussel) en leerplan Wiskunde (Licap, Brussel).
- Leerplannen 3de graad BSO: leerplan Nederlands (Licap, Brussel), leerplan PAV (Licap, Brussel).
- www.ond.vlaanderen.be/dvo, klikken op [Secundair Onderwijs], klikken op [Derde Graad], bij "BSO, eerste en 2de leerjaar klikken op [Project Algemene Vorming], klikken op [Ga naar uitgangspunten].
- Encarta, Microsoft.
- Mensbeeld, intern document, VVKSO, DPB/DOC/02/14bis 2002-12-05.
- Koning Boudewijnstichting, "Positieve modellen in het beroepsonderwijs", 1996.
- VVKSO, "Project Algemene Vakken" visietekst, Mededeling, maart 1999, kl. 50.03.
- Vlaamse Onderwijsraad, "De eigenheid van het beroepssecundair onderwijs", 12 juni 1998, VLOR, afdeling TSO-BSO.
- Vlaamse Onderwijsraad, "Eindtermen Project Algemene Vakken", Vlor, afdeling TSO-BSO, 1998.
- Van Damme, D., e.a., *Hoe geletterd, gecijferd is Vlaanderen? Functionele taal- en rekenvaardigheid van Vlamingen in internationaal perspectief* - Leuven: Garant, 1997.
- De Maeyer S., Rymenans R., Daems Fr., Van Petegem P., Van den Bergh H.. - *Effectiviteit van TSO- en BSO-scholen*. - Leuven: Acco, 2003.
- Van Petegem Peter, Vanhoof Jan. - *Een alternatieve kijk op evaluatie*. - Mechelen : Wolters Plantyn, 2002. - 134 p. - ISBN 90-301-1581-5.
- Van Petegem Peter - *Begeleid zelfstandig leren*. - Mechelen : Wolters Plantyn, 2002-. - ISBN 90-301-1583-1.
- Van Petegem Peter, Vanhoof Jan. - *Evaluatie op de testbank: een handboek voor het ontwikkelen van alternatieve evaluatievormen*. - Mechelen : Wolters Plantyn, 2002. - 334 p. - ISBN 90-301-1562-9.
- www.socsci.kun.nl/ped/owk/onderwijs/cursussen/io242/papers/ord2001.htm.
- <http://teamonderwijs.kennisnet.nl>.
- www.taalsite.nl.
- www.meervoudige-intelligentie.nl.
- www.schooladviescentrum.com.
- [http:// schoolweb.gemeenschapsonderwijs.be/bs/hamont-achel/hoekenwerk.htm](http://schoolweb.gemeenschapsonderwijs.be/bs/hamont-achel/hoekenwerk.htm).
- Hoekenwerk in het basisonderwijs: studiedag 25 april 2003, Sonja Vanhee, pedagogisch begeleider.

Op het website van het VVKSO (<http://mavo.vvkso.be>) is praktische informatie te vinden in verband met het vak Maatschappelijke vorming.

8 Lijst van de eindtermen PAV (Project Algemene Vakken)²

*Met het oog op de controle door de inspectie werden de attitudes met een * aangeduid in de kantlijn.*

8.1 Functionele taalvaardigheid

De leerlingen

- 1 uit mondelinge en schriftelijke informatie de essentie halen.
- 2 over die informatie reflecteren en ze evalueren.
- 3 ingewonnen informatie mondeling gebruiken.
- 4 mondeling argumenteren.
- 5 eenvoudige informatie schriftelijk formuleren.
- 6 zich mondeling duidelijk uiten.

8.2 Functionele rekenvaardigheid

De leerlingen

- 7 evenredigheden functioneel toepassen met o.a.:
 - het principe van de regel van drieën
 - percent rekenen
 - schaalgebruik
- 8 in praktische situaties de verworven wiskundige denkmethodes uit de 2de graad zelfstandig toepassen (o.a. ordenen, schematiseren, structureren).
- 9 in functionele situaties op adequate wijze spontaan en zelfstandig metingen uitvoeren.
- 10 * spontaan en zelfstandig metingen, rekeningen en bewerkingen controleren.

8.3 Functionele informatieverwerking en -verwerking

De leerlingen

- 11 relevante informatie in concrete situaties vinden, selecteren en gebruiken.
- 12 informatie uit uiteenlopend tekstmateriaal begrijpen en gebruiken.

² De vakgebonden eindtermen van de 3de graad BSO eerste en 2de leerjaar zijn gebundeld gepresenteerd. Scholen hebben de volledige vrijheid om de doelstellingen PAV na te streven door middel van het vak PAV dan wel de vakken Nederlands en Maatschappelijke vorming. Welke keuze men ook maakt, het leerplan PAV resp. de leerplannen Maatschappelijke vorming en Nederlands bevatten doelstellingen die gebaseerd zijn op dezelfde eindtermen.

13 * spontaan gebruik maken van voor hen relevante informatie- en communicatietechnologie (ICT).

8.4 Organisatiebekwaamheid

De leerlingen

14 zien in dat ze keuzes moeten maken om hun leven adequaat te organiseren.

15 kunnen opdrachten zelfstandig plannen, organiseren, uitvoeren, evalueren en indien nodig bijsturen.

16 kunnen bij groepsopdrachten

- overleggen en actief deelnemen
- in teamverband instructies uitvoeren
- reflecteren en bijsturen

8.5 Tijd- en ruimtewustzijn

De leerlingen

17 zien in op grond van de actualiteit en eigen ervaringen:

- dat er een verband bestaat tussen verleden, heden en toekomst
- dat er culturele verschillen zijn in het dagelijks leven van mensen

18 kennen relevante facetten van hun eigen streek.

19 kunnen belangrijke wereldproblemen herkennen en bespreken.

8.6 Maatschappelijk en ethisch bewustzijn, weerbaarheid en verantwoordelijkheid

De leerlingen

20 kunnen solliciteren.

21 kennen in hun eigen regio de dienstverlening van de belangrijkste maatschappelijke instellingen en kunnen er gebruik van maken.

22 zien het belang in van maatschappelijk relevante formulieren en procedures.

23 kunnen maatschappelijk relevante formulieren lezen, invullen en controleren.

24 kunnen maatschappelijk relevante procedures toepassen.

25 kennen de voor hen relevante aspecten van de sociale wetgeving en het arbeidsrecht.

26 kunnen geld beheren en bankieren.

- 27 kunnen een gezinsbudget opmaken en reflecteren over het beheer ervan.
- 28 zien het belang in van levenslang leren.
- 29 * zijn ingesteld op een bewust en verantwoord consumentengedrag.
- 30 * zijn verkeersverantwoordelijk.
- 31 * zijn gemotiveerd om te zorgen voor de eigen gezondheid en het eigen welzijn en dat van anderen.
- 32 * nemen spontaan een veilige houding aan in dagelijkse situaties.